

TARİHİMİZİN İLK MİZAH DERGİSİ DİYOJEN'İN KAPATMA CEZALARINA YİNE MİZAHİ YOLDAN GÖSTERDİĞİ TEPKİLER

Hamza ÇAKIR*

“Mizahın olmadığı bir yerde yaşamak çok zor ve sıkıcıdır. Her şeyin mizaha dönüştüğü bir yerde yaşamak ise olanaksızdır.”

Berthol BRECHT

ÖZET

Sanayi Devrimi, Batı'da siyasal mücadeleyi getirirken beraberinde gazeteciliği de getirdi. Bunun doğal sonucu olarak çizgi ile mizah gazetede bulundu. Mizahın çizgi ile anlatılması anlamına gelen karikatürün Türkiye'de doğuşunda ve gelişmesinde de aynı çizgiyi görürüz. Basın tarihimizde bu bağlamda ilk mizah dergisi 1870 yılında yayımlanan Diyojen dergisidir.

Dergi, yayımladığı siyasi karikatürler ve mizahi yazılarla o dönemin Osmanlı yönetimini eleştirmiş; eşitlik, özgürlük, adalet ve meşrutiyetten yana tavır koymuştur. Ağır sansürün yeni başladığı sıralarda mutlakiyet yönetimini siyasi mizah yoluyla eleştirmesi üç kez kapatma cezası almasına ve 183. sayıdan sonra da bir daha yayımlanmamak üzere yasaklanmasına yol açmıştır.

Çalışmamızda Kayserili Teodor Kasap'ın çıkarmış olduğu Diyojen dergisi hakkında genel hatlarıyla bilgi verdikten sonra derginin hangi yazılarından dolayı kapatma cezalarına çarptırıldığını ve bu kapatma cezalarına kendi üslubuyla ne türden yanıtlar verdiğini ortaya koymaya yönelik olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diyojen, mizah, basın, sansür

ABSTRACT

The industrial revolution in the West led to political struggles and changes in the understanding of journalism. Humour and drawing met in the newspaper and it was called cartoon or caricature. The same understanding in Turkey developed in the same direction and the first humour magazine in our press history was born in 1870 and it was named Diyojen

The magazine was highly critical with its articles and political cartoons about the Ottoman Government in favour of equality, freedom, justice and the constitutional monarchy. It was closed down three times by the autocratic government due to its political caricatures and humorously critical articles and finally it ended up being banned permanently after its 183rd issue.

Which articles and cartoons led to the closures of this magazine and how did the magazine react to it? This is what we are trying to demonstrate in our study in addition to a general introduction of the magazine Diyojen published by Theodore Kasap from Kayseri.

Keywords: Diyojen, Humour, Press, Censorship

Giriş

Bugünkü Türkiye topraklarında ilk Türkçe gazete 11 Kasım 1831 yılında İstanbul'da *Takvim-i Vekayi* adıyla Padişah II. Mahmud'un isteği üzerine çıkarıldı. Sultan Abdülmecid Han tahta geçince, 1840'ta devlet desteği ile Türkçe yayımlanan yarı özel Ceride-i Havadis adlı gazete yayın hayatımıza ikinci gazete olarak girdi. Başında, William Churchill adlı bir İngiliz gazetecisi vardı. 1850 yılından sonra bu iki Türkçe gazeteden başka Fransızca, İtalyanca, Rumca,

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi

Ermenice ve Farsça olmak üzere on altıya yakın gazete yayımlanmaya başladı. Türkler tarafından çıkarılan ilk özel gazete, 21 Ekim 1860'ta neşredilen Tercüman-ı Ahval'dir. Sahibi Agah Efendi, başyazarı Şinasi olan bu gazete, bir haber gazetesi olmaktan ziyade, hükümet tenkidine kadar bugünkü gazetecilikte görülen pek çok şeyin başlangıcını oluşturan konulara yer vermiştir. Daha sonra Tercüman-ı Ahval gazetesinden ayrılan Şinasi, 27 Haziran 1862'den itibaren Tasvir-i Efkâr'ı çıkarmaya başladı. Gazete, devletin temel politikalarını ve hükümetin icraatlarını tenkit etmenin yanı sıra Avrupalı fikirlerin yayılmasına katkıda bulunan ve daha çok fikir gazetesi özelliğini taşıyan bir yayın politikası izledi.

1860'tan sonra Türkçe basınının, devlet ve hükümet politikalarına karşı tutum alması, diğer dillerde yayınlanan gazetelerin de Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü bozmaya yönelik yıkıcı yazılar neşretmeleri üzerine 1864'te Matbuat Nizamnamesi¹ çıkarıldı.

Matbuat Nizamnamesi'nin boşluklarından faydalanan gazetelerin hükümet erkanını ve icraatlarını sert bir şekilde tenkit etmeye devam etmeleri üzerine 1867'de basını kontrol maksadıyla sansürün sınırlarını daha da genişleten bir kararname çıkartıldı. Sadrazam Âli Paşa tarafından hazırlanan bu kararnameye Âli Kararnamesi² denildi. Bu kararnameden sonra basına karşı sert tedbirler uygulandı.

Çalışmamızda bu sert tedbirlerin uygulandığı bir dönemde Teodor Kasap³'ün 1870'de "Diyojen" adıyla çıkardığı ve Türk basın tarihi içerisinde ilk olma özelliği taşıyan siyasi mizah dergisi hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, dergiye yönetim tarafından verilen yayın durdurma ve yayından men etme cezalarını gerekçeli kılan yazı ve karikatürlerle bu kapatma cezalarına yine mizahi tarzda Diyojen'in vermiş olduğu yanıtları aktarmaya çalışacağız.

Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler

Genel Hatlarıyla Diyojen:

İstanbul'da Teodor Kasap tarafından önceleri Fransızca ve Rumca bir mizah dergisi olarak yayımlanan (Diyojen, “mukaddime”, 24 Kasım 1870) Diyojen, 24 Kasım 1870'de de Türkçe olarak çıkmıştır. Dergi, başlangıçta dört sayfa olarak haftada bir defa Perşembe günleri, 23. sayıdan başlayarak haftada iki kez, 148. sayıdan sonra da haftada üç kez yayımlanmıştır. Daha sonra derginin Ermenice nüshası da basılmıştır.

Teodor Kasap, ilk sayıdan başlayarak yayın hayatına son verildiği 183. sayıya kadarki tüm nüshalarında “Diyojen” logosunun altına, ünlü filozof Diyojen'in İskender'e söylediği: “*Gölge etme başka ihsan istemem*” söylemine yer vererek siyasal iktidara, besleme basınının⁴ rağbet gördüğü bir ortamda hükümetten hiçbir maddi destek istemediğini ve tek isteğinin yönetimin basın özgürlüğüne müdahale etmemesi mesajı olmuştur.

Derginin çıkış amacı ilk sayının “*Mukaddime*” kısmında ele alınmış, yazıda halkın düşünceleri ile hükümetin icraatlarını ve maksadını mizahi yoldan ortaya koymak olarak ifade edilmiştir. Bu konular yazılıp çizilirken de halkın günlük hayatta kullandığı sade Türkçe'nin kullanılacağına özen gösterileceği vurgulanmıştır (Diyojen, 24 Kasım 1870).

Türkiye'de modern mizahın ilk örneklerinin yayımlandığı dergi, Ali Bey, Ebuzziya Tefvik, Namık Kemal, Nuri Bey, Reşat Bey'in imzasız yazılarına da yer vermiştir. Derginin yazarları makale ve fıkralarını Teodor Kasap'ın öngördüğü doğrultuda kaleme almışlardır. Kendisi de Voltaire'nin “Mikromega” adlı eserini Türkçeye çevirerek derginin 62-68 sayılarında, “Monte Kristo” adlı romanını da Fransızcadan tercüme ederek 66-123. sayılarında tefrika etmiştir (Ebuzziya, 1994: 479-480).

Dergide işlenen konular arasında büyük bir çoğunluğu dönemin siyasi ve sosyal olayları oluşturmaktadır. Mizahi bir üslupla hükümetin yanlışlıkları, suistimalleri, dış ve iç siyasetteki beceriksizlikleri ele alınmıştır. Yayın süresi boyunca üç karikatür basan diyojen, üç kez geçici olarak kapatılmıştır. İlki 4. sayısında İran Şahının Kerbela gezisini konu alan bir yazıdan dolayı bir buçuk ay, 14. ve 15. sayılarındaki yazılardan dolayı 15 gün, 121. sayısında edebe aykırı fıkralar ile 123. sayısında hükümeti küçük düşürücü yayınından dolayı da 2 ay kapatılmıştır. Son sayılarındaki siyasal içerikli mizah yazıları nedeniyle de 9 Ocak 1873 tarihli 183. sayısından sonra yönetimce yayın hayatına son verilmiştir.

Kapatılma Gerekçeleri ve Mizahi Tepkiler:

Diyojen, daha yayın hayatının başında, 4. sayısında *“Ehl-i meraka bir güzel hesap”* başlığı altında dönemin İran Şahının Bağdat’a yapmış olduğu seyahati mizahi bir üslupla ve mübalağalı bir şekilde ele alması suç sayılmış ve Âli Kararnamesi gereği 50 gün kapatma cezasıyla cezalandırılmıştır. Kapatma cezasına neden olan yazıda aynen şöyle denilmektedir:

“Bağdat’a teşrif eden İran şahının maiyetinde kırk bin can varmış....Ancak bu nüfusun hepsi insan olmayıp otuz bini at, deve ve eşek gibi hayvan olduğundan muşarunileyhin maiyeti halkı topu on bin kişiden ibaret demek olur... Bu miktar nüfustan yalnız rub’u (dörtte biri) iki ayaklı hesap edilmek şartıyla bir takımı çıplak, bir takımı nallı, bir miktarı da adet üzere kundura ve çizmeli tamam yüz kırk bin ayak hasıl olur. Baş mikdar-ı nüfusa muadil olmak lazım gelirse de kaffesi bir cürm ve siklette olmayıp çünkü içlerinde eşek başı, deve başı, at başı gibi muhtelif cesamette başlar olduğu gibi insan başlarının dahi elli dirhemlikten bin dirhemliğe kadar bulunacağında bunların taksimi halinde salifü’l-beyan yüz kırk bin ayak nisbetinde insan başı hasıl olacağı bedihidir. Kulaklar dahi baş gibi büzülüp düzülmeğe muhtaçtır. Çünkü her ne kadar kırk bin nüfusta seksen bin kulak varsa da uzunlu kısıklı olduğundan yüz kırk bin ayaklık kulak vücuda getirilmek için taksimi icab eder. Kuyruk bahsine gelince yalnız otuz bin kuyruk olup bu ise heman bir boyda bulunduğundan taksime sığar yeri yok gibidir. Binaenaleyh Diyojen insan ile hayvanı fârik bir alamet olmak üzere kuyruğu haliyle yerinde bırakır” (Diyojen, 14 Aralık 1870).

Bu mizahi yazı, İran Şahını küçük düşürücü ve alaya alıcı ifadeler içerdiği gerekçesiyle yönetim tarafından suç unsuru olarak değerlendirilmiş ve dergi 50 günlük kapatma cezasına çarptırılmıştır. Cezanın bitiminde Diyojen 4 Şubat 1871’de 5. sayısıyla yayın hayatına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu sayıda kapatma cezasını mizahi bir tarzda eleştirerek *“Heva-yı hasbihal veyahut görünmez kaza kefareti”* başlığıyla okuyucularına şöyle aktarmış:

“Keyfiniz iyi mi? Beni sorarsanız a’ladan a’layım (iyiden iyiyim). Hele iki ay ruhsatla ahirete sıla ediledidenberi o kadar semirdim ki bütün vücudumun derileri çatladı. Lakin işsizlikten güç bela bir buçuk ay kadar turha bulup avdet eyledim.

Ahirette işsiz bulunmak ne fena! Canımın sıkıntısından bütün gün kitap okudum yattım. Hele Nadir Şah tarihini birkaç kere hatim eyledim. Çok büyük adam imiş!

Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler

Ya geceleri bir rahatsız oldum ki tarif edemem. Bütün gece rüyamda cin gibi bir takım sivri külahlı adamlarla uğraştım yattım. Vakıa dışarılık alameti olduğu için rahmani değildi. Ezğas ve ahlam (karışık) kabilinden şeytani rüyalar idi. Ama pek korkunç şeyler olduğundan ağız tadıyla deliksiz bir gece uykusuna hasret oldum. Her gece birkaç yüz kere mu'avezeteyn surelerini okumaya o derece alıştım ki adeta gündüzleri bile sokakta giderken bir eşek sürüsüne rasgelsem kulakları gözümüne türlü görünerek derhal okumaya başlıyorum. Heman iyi saatte olsunlar! Cenâb-ı Hak bizi onlardan onları kurttan kuştan esirgesin!" (Diyojen, 4 Şubat 1871)

Diyojen, kapatma cezasını mizahi dille eleştirirken iki ay kapatma cezası aldığını ve bir buçuk ay sonra yayına başladığını söylüyorsa da 4. ve 5. sayıların tarihlerine baktığımızda bu sürenin 50 gün olduğunu görmekteyiz. Kapatma cezasına göstermiş olduğu tepkide ise mizahi üslubuyla yönetimi, İran'ı despotlukla yöneten Nadir Şah'a ve üst düzey yöneticileri şeytana, ayrıca jurnalcileri merkebe benzetmesi dikkat çekicidir.

Diyojen, 50 günlük aradan sonra başlamış olduğu yayını 15. sayıya kadar arada bir Matbuat Kalemi'nden almış olduğu uyarılarla sürdürmüştür (Diyojen, 6 Nisan 1871). 14. sayıda:

Delhizden Efendi Arap Kölesine

- Gündüz o mumu niye yaktın?
- Hazineye bakmak için
- Ne var?

- Ne olacak su çekilmiş fare dolu (Diyojen, 6 Nisan 1871).

Yönetim, bu fıkrada geçen "*su çekilmiş fare dolu*" söyleminden kastedilenin devlet hazinesi olduğu kanısına varmış ve böyle bir ifadeyi devletin itibarına yönelik bir hareket ve aynı zaman da devleti maddi anlamda içeriye ve dışarıya karşı güçsüz gösterme olarak algılamıştır. Bununla birlikte 15. sayıda "*Şuradan Buradan*" başlığı altında Şirket-i Hayriye vapurlarının eleştirilmesi ve Ermeni Katoliklerine yönelik

"Ermeni Katoliklerinin evvelemerde nabzına bakıp ne cins adam olduğunu anlamadıkça "Bonjör Mösyö" diyerek yanına sokulmayınız. Sonra karışmam günahı boynunuza" (Diyojen, 19 Nisan 1871).

ifadesinin bir milleti küçük düşürücü ifadeler içerdiği gerekçe gösterilerek dergiye 12 gün yayın durdurma cezası verilmiştir. 12 günlük aradan sonra tekrar yayına başlayan Diyojen, bu kapatma cezasını da çok ince bir mizahla eleştirerek karşılıklı bir söyleşi tarzında okuyuculara şöyle aktarmıştır:

Şükür Sağlığa

- Merhaba Diyojen
- Merhaba
- Kaç gündür nerde idin? Göremedik
- Üstünüze iyilik sağlık! Belime bir ağrı yapıtı. On beş gün kadar kımlıdayadım
- Vah vah! Geçmiş olsun öyle ise
- Teşekkür ederim ama daha bütün bütün geçiremedik
- İlaç etmiyor musun?

Hamza ÇAKIR

- Hay hay! Lakin tesir görülüyor. Besbelli şimdi gibi vakti saati gelmeyince iyi olmayacak
- Hazine muşambası vurmadin mı?
- Aman aman söyleme! İşte asıl fenalaştırın o ya
- Ne demek! Hiç hazine muşambası bel ağrısına iyi gelmez olur mu?
- Hakkınız var ama bize hazine muşambası diye verdikleri bez parçasına fare otu sarılmış. Fayda edecek yerde mazarratını gördüm. Onun için bir daha yine öyle karışık bir şeyle başımı belaya uğratmayım diye adını bile anmıyorum
- Acayip! Kaza! ...Ortalıkta ne var ne yok bakalım?
-
- Bir şey söylemedin?
-
- Niçin söylemiyorsun?
- Hayır efendim söyleyemem
- Sebep? Söz söylemeye tövbelimisin?
- Üstüme varma. Söyleyemem diyorum
- Canım ne var?
- Ne olacak? Buna âlem derler. Her şey var. Kulak var, burun var, el var, ayak var, kedi var, köpek var, fare var, eşek var, eşekçi var, konak var, han var, hamam var, sehreç (mahzen) var, su hazinesi var, ayazma var, çeşme var hasılı var var var. Kim bilir? Ne olur ne olmaz
- Öleya ne olur?
- Ne mi olur? Sen daha dünyanın kaç bucak olduğunu bilmiyorsun galiba....
- Hayır efendim hayır. Kuyruğumu kapana kıştırıp da cazık cazık bağırarak vaktim yok! (Diyojen, 9 Mayıs 1871)

Diyojen bu ince mizahi yazısında Âli Kararnamesiyle keyfi sansür uygulamasını ciddi bir şekilde eleştirmiş ve sansürü bir kapana benzetmiştir. Bu sansürden kurtulmanın yolunu da yazılarında sık sık dile getirdiği “meşrutî” yönetime bağlayarak “*vakti saati geldiğinde iyileşeceğim*” ifadesiyle vermeye çalışmıştır. Bu mizahi yazıda sadece sansürü değil jurnalcileri de eleştiren Diyojen: “*Ne olacak? Buna âlem derler. Her şey var. Kulak var, burun var, el var, ayak var, kedi var, köpek var, fare var, eşek var, eşekçi var, konak var, han var, hamam var, sehreç (mahzen) var, su hazinesi var, ayazma var, çeşme var hasılı var var var. Kim bilir? Ne olur ne olmaz*” sözleriyle jurnalcilere yakıştırdığı sıfatları bir bir saymadan çekinmemiş ve jurnalciler yüzünden düşündüklerini yazamadığını dile getirmiştir. Diyojen jurnalcilerden çok çekmiş olacak ki 74. sayısında ilk karikatürü jurnalle ilgili olarak yayımlamıştır. Bu aynı zamanda tarihimizdeki ilk portre karikatürdür.

Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler

Uzun kulaklı çizilen bu şahıs İstanbul'da Ermeni harfli Türkçe yayınlanan "Manzume-i Efkar" gazetesinin sahibi Garabet Panasyan'dır. Uzun kulaklı çizilmesinin sebebi jurnalcı olarak bilinmesindedir. Resmin üst kısmına da bu şahsı bilenlere derginin mevcut tüm sayılarının ücretsiz gönderileceği yazılmıştır (Diyojen, 2 Aralık 1871).

Derginin kapatma cezasına mizahi yoldan göstermiş olduğu bir başka tepki ise besleme basına yöneliktir. Devletle iyi geçinme yolunu seçerek maddi çıkar sağlayan bu dönem gazetelerinin bir çoğu Diyojen'in söylemiyle "sırtına hazîne muşambası" sarmıştır. Kendisi bu yolu seçmediği için iyileşememiş ve "bizce hazîne muşambası diye verdikleri bez parçasına fare otu sarılıymış. Fayda edecek yerde mazarratını gördüm. Onun için bir daba yine öyle karışık bir şeyle başımı belaya uğratmayım diye adımı bile anmıyorum" diyerek devlet desteğine karşı olduğunu dile getirmekle birlikte belli bir dönem yönetim karşıtı yayınlardan vaz geçmesi için az da olsa menfaat temin ettiğini, bunun da işe yarar olmadığını, hatta zarar verdiğini söylemektedir. Ancak bunun nasıl bir yardım olduğunu bilemiyoruz.

Derginin üçüncü defa geçici kapatma cezası almasına neden olan olaylar ise 121. sayıda yer alan ve yönetim tarafından toplumun ahlak anlayışını ve güven duygusunu yitirici ve rencide edici bulunan iki "fıkra" ile devlet kademelerinde iltimas olaylarının olmazları bile olur yaptığı yolunda toplumda oluşan algılamının ulaştığı boyutlara yönelik eleştirel ve hiciv yüklü iki "fıkra" ve ayrıca 123. sayıda yer alan hükümete yönelik eleştiri içeren yazı ile bir karikatür olayıdır. Diyojen'in kapatma cezası almasına neden olan 121. sayıdaki fıkraların birinde:

- Bu kadar ne düşünüyorsun birader bir kederin mi var?
- Sorma karındaşım pek ziyade pek
- Aman nedir? Söyle kakayım?
- Ne olacak geçenlerde bir zattan ödünç birkaç bin kuruş almıştım veremem diye korkuyorum da...

Hamza ÇAKIR

- Amma tuhafsin ha! O korkuyu alacaklın çeksin sen zevkine bak
Sakıncalı bulunan ikinci fıkra ise:

“Biris hastalanarak öleceği zaman ötekinden berikinden ve emvâl-ı eytâm ve saireden ettiği irtikablardan dolayı cehennem azabı hatırına gelerek korkmaya başladığından oğlunu nezdine çağırarak ve havf ve haşyetini ifade ederek emval ve emlakinin kaffesini fukaraya tevzi edilmek üzere vasiyet edeceğini söylediğinde oğlu: “Aman ne yapıyorsun sen korkma cehennem sıkıntısı nihayet iki gündür sonra ona da alışsın” demiş”

Yönetim, dergide yer alan bu iki fıkradan ilkinin toplumun ahlak anlayışını küçük düşürme ve değiştirmeye yönelik bir çaba; ikincisini ise inanca karşı bir saldırı, dini inançlarla alay etme ve dini inançları basite indirgeme olarak algılamış; aynı sayıda yer alan üçüncü fıkrayı ise devletin adalet anlayışına ve bu adalet anlayışının basın yoluyla toplumda güven bunalımına yol açacağı gerekçesiyle sakıncalı bulmuştur. Sakıncalı bulunan bu üçüncü fıkrada devlet dairelerinde adam kayırmanın, dost ahbap ilişkilerinin yeri geldiğinde olmazları bile olur kıldığını göstermeye yönelik ince bir mizah üslubuyla yazılmış olmasıdır. Fıkra aynen şu şekildedir:

“Madamın biri ay tutulduğunu gördüğünde dürbünüyle seyretmeye niyet ederek Rasathaneye gitmek üzere kalkıp gitmeye başlar ise de vakit geçmeye başladığından hizmetçiler madama “aman efendim çabuk olunuz heman ay kurtulmak üzere olduğundan sonra göremezsiniz” dediklerinde madam “zararı yok Rasathane müdürü dostum bir zattır kendisine edeceğim rica üzerine yine tutturur ben de seyredirim” cevabını vermiş” (Diyojen, 24 Mayıs 1872).

Diyojen’in 123. sayısında ise “*Bulgar ve Hason Meselelerinin Neticesi*” adlı makalede hükümet icraatlarına, özellikle de Rum ve Bulgar Ortodoks kiliseleri arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmak için ortaya koymuş olduğu uzlaştırma siyasetine yönelik girişimlerine mizahi yazı ile getirmiş olduğu eleştiri ile aynı sayıda görevden uzaklaştırılan Mahmut Nedim Paşa Kabinesi’ni eleştiren ve göreve yeni getirilen Mithat Paşa Kabinesi’ni öven karikatürü, hükümete dokunacak tezyif makalesi ve resmi sayması, gazetenin kapatılmasına gerekçe gösterilmiştir (Diyojen, 1 Haziran 1872)

Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler

Mahmut Nedim Paşa Kabinesi'ni eleştiren ve Mithat Paşa Kabinesi'ni öven karikatür

Yukarıdaki fıkrâ, haber ve karikatürlerden dolayı dergiye iki ay kapatma cezası verilmiştir. İki ayın sonunda 1 Temmuz 1872'de dergi 124. sayısı ile tekrar okuyucusuyla buluşur; ancak bu kez Diyojen kapatma olayına mizahi tepki göstermemiş ve sadece Matbuat Müdürlüğü'nden kapatma gerekçesini içerir yazılı metni birinci haber olarak okuyucularına sunmakla yetinmiştir. Bu tavrıyla yönetimi bir nevi okuyucusuna açık ve objektif bir şekilde şikâyet etme yolunu tercih etmiştir. "Sadullah" imzasıyla Diyojen'e gönderilen resmi yazıda şöyle denilmiştir:

"Diyojen gazetesi 121 numaralı nüshalarında âdâba muğâyir fıkralar neşr eylediği gibi 123 numaralı nüshasında dahi hükümete dokunacak bir makale-i tezyifiyle bir de resim derc eylemiş olduğundan 12 Mart sene 1867 Kararname mucibince tarih-i ilanından itibaren iki ay müddetle tatil edilmiştir"

Tercümân-ı Divân-ı Hümâyun Sadullah (Diyojen, 1 Ağustos 1872)

Diyojen, bu sayısında kendine verilen kapatma cezasına tepki göstermezken üçüncü sayfada İbret⁵ gazetesine yönetim tarafından verilen iki aylık kapatma cezasını ele almış ve burada söyledikleriyle o günün basınına ve yönetimin sansür anlayışına hem şiddetli bir tepki göstermiş hem de bir çeşit ışıktutmuştur. Diyojen, İbret'in kapatılmasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Tatilim müddetinde bildiğimiz gazetelerden hemen hiçbirisi ceza görmedi. Yalnız bir aralık İbret gazetesi bir dizgin etmek istedi amma onun da dizginine çarparak dört ay müddetle nallarını göğe dayadılar.

Aleksan Efendi bu hamlede de sökdüremedi. Lakin teessüf etmesin, gazetesinin muharrirliği Yuşa toprağı gibi işsizlik sıtmasına birebir geliyor, tecrübesi edildi. Hemen durmasın, gazetesini müzayedeye koysun, memulünden fazla talip zuhur etmezse bana tuu desinler.

Amma muharrirlerinin memuriyeti kendi işine elvermez imiş de hizmet istemeyen ve yalnız gazete ile geçinmek isteyen adam arar imiş, keyfi bilir, o da bulunmaz değil ya.

Hamza ÇAKIR

İbret'in son defaki halinden biraz uzunca bahsetmeyi gönül arzu ederse de meydana olmadığı için sükut eyeriz" (Diyojen, 1 Ağustos 1872).

Yayın hayatına kaldığı yerden devam eden Diyojen, 128. sayısında Namık Kemal'in "Kedi Mersiyesi"ni yayımlamıştır (Diyojen, 14 Ağustos 1872). Mahmut Nedim Paşa'yı alaya alan bu imzasız manzume dilden dile dolaşır. Aynı mersiye derginin 133. sayısında yeniden yayımlandığı gibi, bestelenir ve notasıyla birlikte ayrıca basılıp satılır (Kabacalı, 1990: 37). Çok geçmeden 130. sayıda bu defa "*Matbuat Nizamnamesi*" başlıklı uzunca bir yazı ele alınmış ve yönetimin basına karşı düşmanca tutumu ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Haydutların, canilerin, asilerin bile yargı karşısına çıkarıldığı bir ülkede gazetecilerin sorgusuz ve sualsiz hapis veya sürgüne gönderilmeleri, aş ve işsiz bırakılmaları ve hakarete uğramaları dile getirilerek şöyle denilmiştir:

" Kanun nedir? Nizam nedir?.....Benim itikadımca kanun ve nizam hükmü hazret-i padişahiden ibarettir. Çünkü Düstur öyle diyor (!)...

Üstümüzdeki gölgeyi kaldırırsınlar da biz de biraz ısınalım, biz de biraz nefes alalım. Canileri, katilleri, Girit asilerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hala da çekiyorlar. Yargılamasız sürgüne gönderilmek, yargılamasız dil hapsine uğramak, yargılamasız geçim sağlamaktan ayrılmak, yargılamasız aç bırakılmak yalnız zavallı memurlarla gazetecilere özgü bir bela mıdır?" (Diyojen, 1 Ağustos 1872)

Diyojen'in 132. sayısında da "Kedi Mersiyesi"ne yazılmış bir nazire yayımlamış ve burada kedi yerine köpek ifadesi kullanılmıştır. Bu iki önemli olayın üzerine Divan-ı Hümayun Tercümanı Sadullah imzasıyla dergiye bir "ihtarname" gönderilmiştir. İhtarnameye yönetime yönelik bu saldırgan tavır bir daha tekrarlanırsa Diyojen'in kapatılacağı yazılmıştır. Ancak Diyojen bu uyarıları dikkate almayarak yönetime yönelik hicivsel eleştirilerine devam etmiştir. Özellikle 179, 180 ve 182. sayılarında mizahi olarak Mısır Hidivi İsmail Paşa ve Rus Çarı Aleksandr ağzından birbirlerine ve Rusya Hariciye Nazırı Gorçakof ağzından Türkiye Sefiri İgnatıyev'e yazılan mektupların "tanınmış kimselerin haysiyetine dokunmuş olduğu" kanaatine varıldığından 10 Ocak 1873 tarihli 183. sayısından sonra Matbuat Kalemi'nden gönderilen şu bildirim üzerine yayının hayatına son verilmiştir:

"Diyojen, mizah gazetesi olduğunu ileri sürerek, terbiye kurallarının ve hükümet idaresinin izin veremeyeceği bir yolda dil kullanmayı âdet edinmiş ve bu yoldan vazgeçmesi için bir çok kez ihtar ve tenbih ve birkaç kez kapatılmışsa da yine aynı yolda ısrar ve 179, 180, 182 nolu sayılarında bazı tanınmış kimselerin namlarına ve onurlarına dokunacak isnatları imzaları altında sahte mektuplar yayımlamak üzücü hareketine cesaret etmiş olduğuna ve bu yolda devam etmesi asla uygun olmayacağından, 12 Mart 1867 tarihli kararname uyarınca aşağıdaki tarihten başlayarak müsaadesi iptal edilmiş ve tümüyle kapatılmıştır. 13 Ocak 1873

Divân-ı Hümayun Tercümânı Sadullah (Kabacalı, 1990: 38).

Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler

Sonuç

Osmanlı'nın ilan etmek zorunda kaldığı Tanzimat Fermanının kurumsal, hukuksal, ekonomik, toplumsal ve bireysel bağlamda ortaya koyduğu hakların uygulama alanı bulamaması Batı tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bunda Tanzimat Dönemi'nin ekonomik sorunları ve siyasal istikrarsızlığının yanı sıra başta Padişah Abdülmecit olmak üzere üst düzey yönetimin değişimde pek istekli davranmamaları da etkili olmuştur. Bu durum ister istemez keyfi ve baskıcı bir yönetim anlayışına yol açmıştır. Bu baskı, basın üzerinde de ciddi boyutlara ulaşmış, hükümeti eleştiren gazeteler ya süreli ya da süresiz olarak kapatılmıştır. Baskıcı uygulamalara resmi bir dayanak oluşturmak için de meşhur *Ali Kararnamesi* çıkarılmıştır.

Türk basın tarihinin ilk mizah dergisi Diyojen'in yazı ve karikatürlerine baktığımızda bunların tamamı ülkenin siyasal ve sosyal hayatı hakkında mizahi üslupta ele alınmış yazı ve çizimlerdir. Diyojen, hükümetin ekonomik, sosyal, eğitim, dil, iç ve dış siyaset, suistimaller ve adam kayırmalara yönelik eleştirel yazı ve karikatürleriyle toplumu aydınlatmaya ve bilgilendirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken mizahi üslubunu hiçbir zaman argolaştırmamış ve hakarete dönüştürmemiştir. Ancak iç ve dış siyasette eleştiriye açık olmayan saltanat yönetimi, ne doğrudan eleştirilere ne de mizahi üslupla ele alınmış yazılara veya çizilmiş karikatürlere tahammül edebilmiştir.

Çalışmamızda Diyojen'in süreli ve süresiz kapatma cezalarına neden olan yazı ve karikatürlerini yayımlamış olmakla bu dönem basınının içinde bulunmuş olduğu katı sansürü ortaya koymuş bulunmaktayız.

Dipnotlar:

1 Bu nizamname, ön sansürü bütünüyle kaldırıp, yabancı basının sorumsuzluklarına da sınırlar getirmişti. Nitekim Nizamname'nin üçüncü maddesi, yabancılardan da yerliler gibi muamele göreceklerini hükme bağladığından, kapitülasyonların basın alanına da yayılması önlenmiş oluyordu. Nizamname, bir ön sansür koymuyordu ama, ağır para ve hapis cezalarıyla, başta padişah olmak üzere, bütün idareyi (bakanlar, meclisler, mahkemeler, devlet kurumları ve memurlar), yabancı devlet başkanları ve temsilcilerini, suçlayıcı ve kötüyü yayınlardan koruyordu. Nizamname, umumî çizgileriyle 1909 yılına kadar yürürlükte kaldı (Bkz. www.dallog.com)

2 Hükümet aleyhindeki yayınları önlemek için 1867'de çıkarılan ve basın özgürlüğünü tamamen yok eden bu kararnameyle, iktidara yönelik her çeşit eleştiri yasaklanmış ve hükümete keyfi kapatma yetkisi verilmiştir. Bundan dolayı da kararname tarihe Ali Kararnamesi olarak geçmiştir. Sadrazam Ali Paşa'ya göre devletin zaafını millete söylemek vatanseverlik sayılmazdı (Hamza Çakır, Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri, Siyasal Yayınevi, Ankara 2005, s. 39) Kararnamede aynen şöyle deniliyordu: "İstanbul'da çeşitli dillerde basılıp yayımlanmakta olan gazetelerin bir takımının bir süreden beri tutmuş oldukları dil ve meslek, görevlerinden olan ahlakı yükseltme ve düzeltme yolundan çıkarak ülkenin genel çıkarlarına aykırılığı açık olan ifrat ve tefrit(aşırılık) vadilerine girip ve çok kere devletin esası hakkında bile saldırmak derecesine cesaretlenip, yaşadıkları ve servet ve mal mülk edindikleri ülke hakkında başkalarının yaptıkları itirazlara karşı koymaya çalışmaları gerekirken, düşmanlara fesat aracı olarak bir takım zararlı fikirler ve yanıltıcı haberler yayımlamaktadır.

Bunun gibi basın ve yayının genel düzeltim gelişmeye tam bir araç ve hükümetin çalışmaları hakkında bile yararı olabileceği düşüncesiyle devlet, bunların fikirlerini bir dereceye kadar serbest bırakmak isteğinde bulunmakla birlikte, gazetelerin varlık sebepleri ve hayırlı görevleri, fikirleri birleştiren ve yararlı şeylere hizmet olduğu halde, bir çok uydurma ve yalanla ve zihinleri bulandırmakla ve sonuçta halk arasında çatışmayı zorlayan bir yola gitmelerine aldırışsız gözle bakılması hükümetin görevine aykırı olacağından ve şu durumun yüce padişahlık tarafından düzeltilmesi (Osmanlı) uyruklarını ve ülkenin durumu ve gelişme ve bayındırlık sağlanması için her zamankinden çok elden gelenin esirgenmediği bir sırada ortaya çıkıp sürmesi bir kat daha üzücü olduğundan, güvenlik ve düzenin korunması esasına dayanılarak, bu kurala uymayan gazete ve dergilerin bütün devlet ve tüm millete dönük zararlarının önlenmesi yönünden, basınla ilgili düzenlemelerin

Hamza ÇAKIR

hükümleri dışında olarak, hükümetçe cezalandırma işlemlerine ve koruyucu önlemler alınmasına karar verilmiştir.

İş bu karar geçici olup, bunu gerektiren nedenlerle birlikte ortadan kalkacaktır” (Alpay Kabacalı, Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990, s. 31). Bu kararnameden kısa bir süre sonra Muhbir, Ayin-i Vatan, Utarit, Diyojen, İbret, İbretname-i Alem, Hadika, Hülasat-ül Efkar, Şark ve Hayal gazeteleri toptan kapatılır.

3 (1835 Kayseri - 1905 İstanbul). Osmanlı oyun yazarı. Babasının ölümünden sonra İstanbul’la geldi, Kuruçeşme Rum Ortaokulu’nda okudu, bir Fransız Subayı tarafından Fransa’ya götürüldü (1856), Paris’te öğrenimini ilerletti, İstanbul’la dönünce gazetecilik yaşamına atıldı, gülmece dergileri yayınladı (başlıcalıkla, Diyojen, 1873), yazılarından ötürü hapse mahkum oldu (1877), Avrupa’ya kaçtı, Saray’ın izniyle İstanbul’la döndü, ölümüne kadar mabeyn kütüphanecisi olarak Saray’da görevlendirildi. Osmanlı’da son derece bağlı olan Teodor Kasap, o yıllarda Rum ve Yunanlılarla diğer azınlıkların ayrılıkçı hareketleri ve Osmanlı düşmanlıklarına karşı şiddetle mücadele etmiş ve Osmanlı ülkesinin müşterek unsurların el birliği ile yükselceği fikrini mudafaa etmiştir. Batı taklitçiliğine ve Güllü Agop’un tutumuna karşı çıkararak, tiyatronun ancak kendi ülkemiz gerçekleri içinde yoğrulabileceğini ve tiyatronun bir "ahlak okulu" olduğu düşüncesini savunmuş; kendimize has bir tiyatronun kurulmasına çalışarak, orta oyunu geleneğine yönelmiş, orta oyununu sahneye uyarlamaya yoluna gitmiş; halk dili ve söyleyişine önem vermiştir. Kasap’ın üç oyunu, Moliere komedyalarının uyarlamalarıdır: Pinti Hanın (1873), İşkilli Memo (1874), Para Meselesi (1875); dördüncü oyunu ise Lükresya Borciya’dır (1875) (www.mevsimsiz.net).

4 Bu dönem besleme basınla ilgili bilgi için bkz. Hamza Çakır, *Osmanlı’da Basın-İktidar İlişkileri*, Siyasal Yayınevi, Ankara 2005

5 1870 yılında hükümetin politikalarına yönelik eleştirel bir üslupla yayın hayatına başlamıştır. Bu durum çok geçmeden kapatma cezaları almasına neden olmuştur. 23 Haziran’da bir ay kapatılır. Yeniden çıkmaya başlarsa da bu isimle yayın hayatını sürdürmez. 27 Nisan 1871’de *İbretnâme-i Alem* adıyla haftalık mizah gazetesi olarak çıkmaya başlar. Bu isim değişikliği de gazeteyi kurtaramaz ve 2. sayısında kapatma cezası alır. Cezasının bitiminden sonra 53 sayı yayımlanır da yönetimin baskılarına dayanamayarak yayın hayatına son verir. Bunun üzerine gazeteyi Ahmet Mithat Efendi kiralar. Gazeteyi alan Ahmet Mithat, gazetenin başına Namık Kemal’i getirir. Namık Kemal yönetiminde de gazete, hükümetin idari tarzını ve yönetimdeki usulsüzlüklerini eleştirmeye devam eder ve hür düşüncenin savunucusu olur. Gazetenin 19. sayısında çıkan "*Garaz Marazdır*" başlıklı yazısı ile aynı sayıda Reşat imzasıyla çıkan "*İstikraz*" başlıklı yazılarda hükümet ağır bir şekilde eleştirilince gazete dört ay süreyle kapatılır. Ancak Mithat Paşa sadrazam olunca gazete, ceza süresinden 40 gün önce ikinci kez yayımlanır. Bu sefer de Namık Kemal’in yazmış olduğu "*Vatan Yahut Silistre*" adlı tiyatro oyununun sahnelenmesi sonucunda halkın nümayişlerde bulunması ve oyunla ilgili tebrik metinlerinin *İbret*’e çıkmaya başlaması ve en önemlisi halkın sokaklara dökülerek Namık Kemal lehinde sloganlar atmaya başlamasıyla gazete 5 Nisan 1873’de süresiz olarak kapatılır. Yazarlardan Ebuzziya Tevfik ile Ahmet Mithat Efendi Rodos Adası’na, Namık Kemal Kıbrıs’ta Magosa Kalesi’ne, Nuri Bey Akka’ya sürgüne gönderilir. (Bkz. Hamza Çakır, *Osmanlı’da Basın-İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitabevi, 2002, s. 47-48; Mustafa Nihat Özün, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Yapı-Kredi Yayınları, 1997, s. 32; M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 230)

Kaynaklar

Diyojen, 24 Kasım 1870

Diyojen, 14 Aralık 1870 / 2 Kanun-ı Evvel 1286

Diyojen, 4 Şubat 1871 / 23 Kanun-ı Sani 1286

Diyojen, 6 Nisan 1871 / 25 Mart 1287

Diyojen, 19 Nisan 1871 / 7 Nisan 1287

Diyojen, 9 Mayıs 1871 / 27 Nisan 1287

Diyojen, 2 Aralık 1871 / 20 Teşrinisani 1287

Diyojen, 24 Mayıs 1872 / 12 Mayıs 1288

Diyojen, 1 Haziran 1872 / 20 Mayıs 1288

Diyojen, 1 Ağustos 1872 / 20 Temmuz 1288

Diyojen, 1 Ağustos 1872 / 20 Temmuz 1288

Ebuzziya, Ziyad (1994). “Diyojen”, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 9

Kabacalı, Alpay (1990). Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları